

Աստղիկ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

ՄԻԱԲԵՎԵՌԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ

ԸՍՏ PAX AMERICANA ՀԱՅԵՑԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

(մերձավորարևելյան քաղաքականության օրինակով)

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո միջազգային հարաբերություններում բազմաբևեռ համակարգից անցում կատարվեց երկբևեռայնության, որտեղ մոտ 5 տասնամյակ՝ Սառը պատերազմի¹ ամբողջ ընթացքում գերակայում էին ԱՄՆ-ն ու ԽՍՀՄ-ը՝ որպես միանգամայն ինքնիշխան պետություններ, որոնք, ըստ քաղաքական ռեալիզմի միջազգային դպրոցի ներկայացուցիչների, հավասարակշռում էին միմյանց այդ մրցավազքում²:

ԽՍՀՄ-ի և սոցիալիստական ճամբարի գոյության դադարումից հետո 1990-ականների առաջին հնգամյակը դարձավ երկբևեռ աշխարհակարգի կազմալուծման և միաբևեռայնության ձևավորման շրջան: Այս կերպափոխման յուրահատկությունն այն էր, որ չնայած լոկալ հակամարտություններին և էսկալացիաներին, անցումը միջազգային հարաբերությունների որակապես նոր՝ միաբևեռայնության փուլ տեղի ունեցավ առանց համաշխարհային ճգնաժամերի և լայնածավալ ռազմական գործողությունների, ինչպիսիք եղան միջազգային հարաբերությունների Վետսֆայյան, Վիեննայի, Վերսալ-Վաշինգտոնյան և Յալթա-Պոտսդամյան համակարգերի ձևավորման դեպքում:

Նոր աշխարհակարգի ձևավորումն ուղեկցվում էր միջազգային հարաբերությունների տարբեր դպրոցների և տեսությունների ներկայացուցիչների շրջանակներում համաշխարհային քաղաքականության վերաձևակերպմանը վերաբերող տարբեր դիրքորոշումների առաջացմամբ: Օրինակ, ըստ քաղաքական նեո-ռեալիզմի դպրոցի և պաշտպանողական ռեալիզմի տեսության հիմնադիր Ք.Ուոլցի, չնայած ուժերի և ուժային կենտրոնների բաշխման փոփոխություններին, միջազգային հարաբերությունների բնույթը շարունակեց մնալ անարխիկ, քանի որ պետությունները, ելնելով անվտանգության նկատառումներից, շարունակեցին առաջնորդվել «ինքնօգնության սկզբունքով»: Նա գտնում էր, որ միաբևեռայնությունը ժամանակավոր երևույթ է, քանի որ վաղ թե ուշ ԱՄՆ-ն ամենուրեք ունեցած իր գերակա

¹ Холодная война / Егорова Н. И. // Хвойка-Шервинский. - М. : Большая российская энциклопедия, 2017. С. 132. (Большая российская энциклопедия : [в 35 т.] / гл. ред. Ю. С. Осипов ; 2004-2017, т. 34). Սառը պատերազմը 2-րդ աշխարհամարտի ավարտից մինչև Խորհրդային Միության՝ որպես միջազգային իրավունքի սուբյեկտի գոյության դադարումն ընկած ժամանակահատվածն էր, որին բնորոշ էր միջուկային գերտերություններ հանդիսացող ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ-ի գլխավորությամբ սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական զարգացման տարբեր ուղիներով ընթացող պետություններից ձևավորված բլոկների միջև ոչ ուղղակի առձևակատումը: Այն արտահայտվում էր գաղափարախոսական, սոցիալ-մշակութային, տնտեսական, ռազմական և քաղաքական հարթություններում՝ ուղեկցվելով արևմտյան և արևելյան ռազմաքաղաքական բլոկների միջև սպառազինությունների մրցավազքով և ուղղակի ռազմական գործողությունների չվերաճող տեղային բնույթի պատերազմներով:

² Varisco 2013; *The Impact of the "Unipolar Moment" on US Foreign Policies in the Mid-East*

դիրքերից բխող գործողությունների հետևանքով պատճառ էր հանդիսանալու նոր ուժերի, եթե ոչ բնեռների առաջացմանը: Համաձայն Ուոլցի՝ ԱՄՆ-ի գլոբալ գերակայությանն ավելի շուտ վերջ կտրվի, եթե նա սկսի հետապնդել ազգային անվտանգության և պետական շահերի տեսանկյունից պակաս կարևորություն ունեցող կամ ծայրամասային շահեր: Մասնավորապես նմանօրինակ «չարաշահում» համարվում էր ռազմական ճանապարհով ժողովրդախիշխանության ներդրումը և տարածումը, ինչն էլ լավագույնս արտահայտվեց Ջ. Բուշ Կրտսերի Իրաքյան քաղաքականության ընթացքում՝ իբրև, այսպես կոչված, Բուշի դեկտրինայի առանցքային ուղղություն³:

Գրեթե նույնատիպ տեսակետ է հայտնում «հարձակվողական ռեալիզմի» հայր Ջ. Մերշայմերը: Ըստ նրա՝ հետսառըպատերազմյան շրջանում լավագույն ռազմավարությունը զսպվածություն ցուցաբերելն է, քանի որ հնարավոր չի լինելու կանխել նոր ուժերի և կենտրոնների ի հայտ գալն ապագայում, և հնարավորինս շատ պարտավորություններ բարդելն է առաջացող նոր ուժերի վրա, քանի դեռ դրանք վերջնականապես չեն հրահրել ԱՄՆ-ի ուղղակի միջամտությունը որևէ հարցում⁴: Անհրաժեշտ էր միջազգային հարաբերությունների համակարգում գերակայելու ձգտումները չափավորել, քանի որ նման փորձերի դեպքում «արևի տակ առավել մեծ տեղ գտնելու» քաղաքականության ծախսը հաճախ ավելի մեծ է լինում, քան թե շահույթը:

Նեոռեալիզմի երկու ուղղությունների ներկայացուցիչներն էլ կարծում էին, թե միաբնեռ աշխարհակարգն անկայուն է, իսկ ԱՄՆ-ի՝ իր գերակայող դիրքերի պահպանման համար անհրաժեշտ հսկայական միջոցների ծախսումը հնարավոր է, որ երբեմն նաև չտա սպասված արդյունքը:

Ինչպես ռեալիզմի դպրոցի, այնպես էլ նեոլիբերալիստական տեսության ներկայացուցիչները, կարծում էին, թե միջազգային հարաբերությունների գլխավոր դերակատարները պետություններն են՝ արտաքին քաղաքականության իրականացման հիմնաքար հանդիսացող իրենց պետական շահերով: Ընդունելով միջազգային հարաբերությունների անարխիկ բնույթը՝ այնուամենայնիվ գտնում էին, որ գլոբալիզացիայի և միաբնեռայնության պայմաններում անհրաժեշտ է ձևավորել որոշակի նորմերի համակարգ, որ պետք է երաշխավորեն ոչ թե միայն մի քանի, այլ բոլոր պետությունների շահերը: Օրինակ, ըստ Չիկագոյի համալսարանի պրոֆեսոր Ռ. Փեյփի, միջազգային կառույցների միջոցով ԱՄՆ-ը կարող էր ոչ ուղղակիորեն և առավել արդյունավետ, կիրառելով փափուկ ուժ, ազդել այլ պետությունների վրա, ինչպես նաև թույլ չտալ նոր ուժերի առաջացումը՝ խուսափելով ռազմական խռչող ծախսերից և հնարավոր առձակատումներից⁵:

³ Waltz K. "Structural Realism After the Cold War", *International Security* Vol. 25, No. 1 (Summer, 2000), *The MIT Press*, www.mitpressjournals.org; Ուոլցը կասկածի տակ էր առնում այն, որ Սառը պատերազմի ավարտը հանգեցնելու էր ժողովրդավարության հաղթանակին, տնտեսական ամբողջական ինտեգրացիայի և հավերժական խաղաղության հաստատմանը՝ հաղթահարելով միջազգային հարաբերությունների կոնֆլիկտային բնույթը:

⁴ Mearsheimer J. *Foreign affairs* "The Future of the American Pacifier", *Foreign Affairs*, Vol. 80, No. 5 (Sep. - Oct., 2001), www.foreignaffairs.com

⁵ Pape R. *Soft Balancing against the United States*. *International Security* 30. No.1 (Summer,2005). P. 7-8

90-ականներին ամերիկյան քաղաքագիտական շրջանակներում առաջացան տեսություններ, որոնք, չնայած իրենց հակասական բնույթին, որոշ առանցքային հարցերում մեկտեղվում էին: Հարվարդի իրավաբանական դպրոցի միջազգային իրավունքի բաժնի պրոֆեսոր, Բ. Օբամայի նախագահության տարիների ԱՄՆ-ի պետդեպարտամենտի ռազմավարական պլանավորման բաժանմունքի նախկին տնօրեն Է. Մ. Սլոթերի կարծիքով, գլոբալիզացիայի պայմաններում անհրաժեշտ էր անցում կատարել միջազգային հարաբերությունների հնացած հայեցակարգերից և ազգային պետությունների շարունակական գոյության պայմաններում ստեղծել վերպետական կառավարում (transgovernmentalism)⁶, երբ պետությունները իրենց գործունեության ոլորտների դեկլարացիայի հատվածներ պետք է փոխանցեին միջպետական մարմինների կառավարմանը⁷:

Մրան հակառակ՝ Չ. Կրաութհամմերի կարծիքով, միջազգային հարաբերություններում կարգուկանոն պահպանելու համար ցանկալի և անհրաժեշտ կլինեն, որ ԱՄՆ-ը հետամուտ լինել միաբևեռ գերակայության հաստատմանը՝ քառսից խուսափելու նպատակով, քանի որ միայն նա ուներ դրա համար անհրաժեշտ տնտեսական, ռազմական, դիվանագիտական և քաղաքական ներուժ (ինչն էլ, ի դեպ, հետսառըպատերազմյան շրջանում իր առաջին արտահայտությունը ստացավ մերձավորարևելյան թատերաբեմում՝ Օոցի առաջին ճգնաժամի և «Անապատի վահան» ու «Փոթորիկ անապատում» գործողությունների ժամանակ (1990-1991թթ.))⁸: Կրաութհամմերը կարծում էր՝ աշխարհը թևակոխել է «ոչ նորմալ» ժամանակաշրջան, և անվտանգության միակ հույսն ու երաշխիքը ԱՄՆ-ի հզորությունն ու կամքն է՝ առաջնորդելու միաբևեռ աշխարհը՝ սահմանելով նոր աշխարհակարգի կառուցման սեփական կանոններ: Ուստի վերպետական կառավարման վերաբերյալ վերոնշյալ դեմոկրատ-գլոբալիստական, իդեալիստական մտեցումն անհիմն էր համարվում առկա աշխարհաքաղաքական իրադրության պայմաններում: Կրաութհամմերը չէր բացառում, որ բազմաբևեռայնություն կառաջանա ժամանակի ընթացքում, սակայն ներկա պահին ԱՄՆ-ը՝ երկրորդ կարգի հզորության պետությունների համաձայնությամբ, պետք է ստանձնի առաջնորդողի իր դերը, ինչն էլ տևելու է, սակայն, ոչ ավելի, քան 3-4 տասնամյակ: ԱՄՆ-ի գլոբալ հեգեմոնության այդ շրջանը Կրաութհամմերն անվանեց «միաբևեռայնության պահ» (unipolar moment)⁹:

Սլոթերին և Կրաութհամմերին միավորում էր այն, որ երկուսն էլ կարծում էին, թե ՄԱԿ-ը «ոչնչի երաշխավորն է», ի գործը չէ լուծելու տնտեսական և ստրատեգիական հիմնահարցերը, և որևէ պետություն իր ինքնիշխանության զգալի հատված

⁶ Slaughter A. *The real New world Order, Foreign affairs, vol. 76, No.5 (Sept-Oct), 1997, P. 183-184, Տվյալ դեպքում պետական/կառավարական ինստիտուտների նկատմամբ վերահսկողությունը պետք է տրվեր պետությունների քաղաքացիներին, որոնց առջև կառավարությունը պետք է հաշվետու լինել իր վերպետական և ներպետական ոլորտում կատարած գործողությունների համար:*

⁷ Նույն տեղում, էջ 186:

⁸ Charles Krauthammer. *The Unipolar Moment. Foreign Affairs. Vol. 70. No. 1. America and the World 1990/91 (1990/1991). P. 33; Council on Foreign Relations Stable URL: www.jstor.org.*

⁹ Krauthammer Ch. *The Unipolar Moment Revisited. The National Interest No. 70 (Winter 2002/03), P. 1, 2 www.jstor.org.*

չի փոխանցելու տվյալ կազմակերպությանը, ուստի գլոբալ անվտանգության ապահովման տեսանկյունից անհրաժեշտ էր, որ ԱՄՆ-ը հանդես գար որպես համաշխարհային կայունության և անվտանգության երաշխավոր:

Ինչ վերաբերում է «միաբնեռայնության պահ» սավածին, ապա, ըստ Ք. Լեյնի, սկսած Յաթթա-Պոտոտայան համակարգի ձևավորումից, սա երկրորդ նմանատիպ շրջանն էր ԱՄՆ-ի աշխարհաքաղաքական իրականության մեջ: Երկրորդ աշխարհամարտից հետո ԽՍՀՄ ազդեցության գոտուց (Pax Sovietica) դուրս գտնվող շրջաններում ԱՄՆ-ը՝ դառնալով իր ռազմական ու տնտեսական գերազանցության շնորհիվ անվիճարկելի գերակայող դերակատար, ձևավորեց միջազգային հարաբերությունների մի համակարգ, որը մասնագիտական գրականության մեջ հայտնի դարձավ որպես Ամերիկյան խաղաղություն (լատ.՝ Pax Americana)¹⁰: Սա 1945թ. հետո ԱՄՆ-ի քաղաքական, տնտեսական և գաղափարական ազդեցության ներքո գտնվող Արևմտյան Եվրոպայում, Արևելյան Ասիայում և Արաբական թերակղզու երկրներում հարաբերական խաղաղության շրջանն էր, որի կենսունակության չորս հենասյուններն էին՝ նախևառաջ ԱՄՆ-ի ռազմական գերակայությունը, ապա տնտեսական առաջնությունը, նաև փափուկ ուժի քաղաքականությունը և Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո հիմնականում ԱՄՆ-ի նախաձեռնությամբ ստեղծված միջազգային կառույցների գործունեությունը:

Միաբնեռայնության պայմաններում գոյացած ուժային վակուումում ԱՄՆ-ը փորձեց կիրառել Pax Americana մոդելը իր աշխարհաքաղաքական շահերի կյանքի կոչման և տարածաշրջանային կարգի վերաձևակերպումների նպատակով: ԱՄՆ-ի համաշխարհային գերակայության գաղափարը ձևավորվեց Ջ.Բուշ Ավագի օրոք, կայացման և զարգացման բավական բարդ շրջան անցավ Քլինթոնի նախագահության տարիներին և իր գագաթնակետին հասավ Ջ. Բուշի նախագահ ընտրվելով, երբ ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականությունը վերաձևակերպվեց 2001թ. սեպտեմբերի 11-ի դեպքերից հետո¹¹:

Այնուամենայնիվ նոր ձևավորվող միաբնեռայնությունը ենթադրում էր փոքր-ինչ այլ շեշտադրումների որդեգրում: Այսպես, օրինակ, 1991թ. սեպտեմբերի 23-ին ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 46-րդ նստաշրջանում Բուշ Ավագը հայտարարեց, որ ԱՄՆ-ը չունի որևէ մտադրություն վերադառնալու իզոլացիոնիզմին և Pax Americana-ին: Փոխարենը նա առաջարկում էր հաստատել Pax Universalis՝ փոխադարձ համագործակցություն՝ պարտավորությունների, արժեքների և հավակնությունների հիման վրա¹²: Չնայած փոխակերպված շեշտադրումներին՝ այնուամենայնիվ, ռազմական ներուժը շարունակեց մնալ որպես «ամերիկյան խաղաղության» հիմնաքար և քաղաքական ու տնտեսական շահերի ապահովման գրավական:

¹⁰ Layne Ch. *This Time It's Real: The End of Unipolarity and the Pax Americana*. *International Studies Quarterly*. Vol. 56. No. 1 (March 2012). P.204., www.jstor.org.

¹¹ Gary J. Dorrien, *Imperial designs: Neoconservatives and the New Pax Americana*. New York, 2004. P.1.

¹² President Bush annual UN address. 23 september 1991, 46th session of the UN general Assembly.

Հետպատերազմյան Pax Americana-ի երկրորդ ալիքը կայացավ երկու փուլով. առաջինը Սառը պատերազմի ավարտը կանխանշող Բեռլինի պատի տապալումն էր, որը խորհրդանշեց ԱՄՆ-ի գլխավորությամբ Արևմուտքի քաղաքական, տնտեսական և գաղափարական հաղթանակը, իսկ երկրորդը Ծոցի ճգնաժամն էր, որն էլ իր հերթին նախանշեց ԱՄՆ-ի շարունակաբար աճող ռազմական գերակայությամբ¹³ և տարածաշրջանային կարգի փոփոխության միտումներով բնութագրվող նոր ժամանակաշրջանի սկիզբը¹⁴: Այնուամենայնիվ, երբ Ծոցի ճգնաժամի հետևանքով ԱՄՆ-ը, ՄԱԿ-ի հովանու ներքո ունենալով միջազգային հանրության աջակցությունը և առաջնորդելով դաշնակիցների ուժերը, մտավ Իրաքի կողմից օկուպացված Քուվեյթ, սրանով ավելի շուտ ցուցադրեց սեփական ուժի անպարտելիությունը: Արդյունքում ստացվեց, որ ԱՄՆ-ն իր դաշնակիցների հետ պարտության մատնեց բռնակալ ագրեսորին Մերձավոր Արևելքում՝ ազատագրելով հավատարիմ դաշնակցին, սակայն միննույն ժամանակ չհեռացնելով Սադդամին իշխանությունից, իսկ Քուվեյթում էլ իր հերթին չամրապնդելով ժողովրդավարությունը և վերականգնելով ցեղապետերի իշխանությունը ներկայացուցչական կառավարության փոխարեն:

Ինչ վերաբերում է տարածաշրջանում ամերիկյան Pax-ի կայացման քլինթոնյան փուլին, ապա այստեղ կային զգալի տարբերություններ առկա հոետորաբանության և կատարված քայլերի միջև: Տարածաշրջանային քաղաքականության առանցքային ուղղություններն էին արաբա-իսրայելյան հակամարտության կարգավորումը և Իրաքի ու Իրանի նկատմամբ «Կրկնակի զսպման» քաղաքականությունը: ԱՄՆ-ն այս առումով վարում էր օրակարգային հարցերի միջազգայնացման, բազմակողմ դիվանագիտության, ինչպես նաև արաբա-իսրայելյան խաղաղության գործընթացում առաջատարի դիրքերի պահպանման քաղաքականություն: Քլինթոնի նախագահության առաջին իսկ ամիսներից ակնհայտ դարձավ, որ ԱՄՆ-ի համար առաջնահերթություն էր համարվում աշխարհատնտեսական և խաղաղօվկիանոսյան հարցերի կարգավորումը: Արաբա-իսրայելյան հակամարտության կարգավորման հարցում ԱՄՆ-ը նախընտրելի համարեց հիմնախնդրի տեղայնացումը /լուկա-

¹³ *Ferry T. Pax Americana and Middle East Regional Order. apr. 13, 2013. E-International Relations. www.e-ir.info, Pax Americana-ի այս ալիքը հանգեցրեց տարածաշրջանային ռազմավարությունում պարադիգմային փոփոխությունների: Մասնավորապես, փոփոխության ենթարկվեց ոչ միայն «թշնամի» եզրույթի ընկալումը. ԽՍՀՄ-ին փոխարինեցին ՉՈՁ և դրանց տեղափոխման միջոցներ ձեռք բերած ու տարածաշրջանային գերակայության ձգտող պետությունները, այլ նաև շահերի պաշտպանության տեսանկյունից ուժի կիրառման վերաբերյալ դիրքորոշումը: Այսպիսով, փոփոխություն տեղի ունեցավ ոչ միայն ռազմական ուժի կիրառման, այլ նաև տարածաշրջանային նախկին կարգի պահպանման առումով, ինչն էլ լավագույնս արտահայտվեց Ծոցի առաջին ճգնաժամի պարագայում:*

¹⁴ *Martin K. US Military Policy in the post cold war era. P. 138-139; Ընդհանուր առմամբ հարկ է նշել, որ տարածաշրջանային կարգի կայացման վրա, բացի 1963 և 1973թթ. արաբա-իսրայելական պատերազմներից, իրենց ազդեցությունն ունեցան հատկապես Իրանում իսլամական հեղափոխությունը և Իրան-Իրաքյան պատերազմը: Վերոնշյալ երկու ճգնաժամերից ոչ մեկն էլ չի իրականացվել ԱՄՆ-ի միջամտությամբ: Նշանակում է, որ չնայած արևմտյան պետությունների ջանքերին, նրանցից ոչ մեկն էլ չի կարողացել ամբողջական գերակայության հասնել Մերձավոր Արևելքում:*

լիզանցում/, քանի որ ԱՄՆ-ը պարզապես խելամիտ չէր համարում ժամանակի և ռեսուրսների չափից դուրս վատնումը հարցի լուծման ձգձգման պատճառով, ինչի շնորհիվ էլ այս քաղաքականությունը ստացավ «ոչ ծախսատար Pax Americana» անվանումը: Այսպիսով, Քլինթոնի նախագահության առաջին շրջանում փորձ էր արվում միջազգային հարաբերություններում պահպանել status quo-ն՝ կայունությունը ամերիկամետ պետություններում, գերակայությունը Օոցում և առանց մեծածավալ ռազմական և դիվանագիտական ռեսուրսների՝ պաղեստինա-իսրայելական փխրուն հավասարակշռության ապահովումը¹⁵:

Այնուամենայնիվ, Քլինթոնի նախագահական երկրորդ շրջանի քարոզարշավից սկսած, տարածաշրջանում Pax Americana-ի հաստատման ջանքերն սկսեցին ձախողվել¹⁶: Եթե Քլինթոնի նախագահության առաջին տարիներին Իսրայելը, իսկ մյուս կողմից՝ Պաղեստինն ու Հորդանանը բանակցություններն իրականացնում էին ինքնուրույն և նախաձեռնությունների ցուցաբերմամբ, իհարկե, ԱՄՆ-ի ոչ ուղղակի մասնակցությամբ և խրախուսմամբ, ապա 2-րդ փուլում Յ. Արաֆատի և Բ. Նեթանյահուի միջև վստահության բացակայությունը հանգեցրեց ԱՄՆ-ի առավել ակտիվ ներգրավմանը բանակցային գործընթացներ: Աննշան ձեռքբերում կարելի էր համարել Ուայ-Ռիվերի համաձայնությունը, որը, սակայն, սառեցվեց Նեթանյահուի կողմից, իսկ երկրորդ ինթիֆադան փոշիացրեց հիմնախնդրի կարգավորման հեռանկարները:

Pax Americana հայեցակարգի ամրապնդման հաջորդ ուղղությունն Իրանի և Իրաքի Կրկնակի զսպման քաղաքականությունն էր: Ըստ ազգային անվտանգության հարցերով նախագահի խորհրդական Ա. Լեյթի՝ թշնամական (backlash states) համարվող Իրանի և Իրաքի նկատմամբ զսպումը և ԱՄՆ-ի ազդեցության տարածումն իրականացվում էին 3՝ մեկուսացման, ճնշման և դիվանագիտական ու տնտեսական պատժամիջոցների կիրառման մեթոդներով¹⁷: Տվյալ քաղաքականությունը

¹⁵ Hadar L. *The Real lesson of the Oslo accord: "Localize" the Arab-Israeli conflict. Cato Institute foreign Policy Briefing. No.31. May 9, 1994. P.2.*

¹⁶ Freedman R. *U.S. Policy toward the Middle East in Clintons Second term. P. 55. Rubin Center. Research in International Affairs. www.rubincenter.org: ԱՄՆ-ի գլխավորությամբ 1993 և 1995թթ. Օսլոյի համաձայնագրերով ամրագրված բազմակողմ դիվանագիտությանը առաջին հարվածը իսրայելցի կրոնական մոլեռանդի կողմից վարչապետ Յիտժակ Ռաբինի սպանությունն էր, ապա նույն թվականին Համասի կողմից կազմակերպված սահաբեկչության արդյունքում ներքաղաքական մեծ աջակցություն ստացավ Օսլոյի գործընթացին ոչ կողմ և կոշտ զծի հետևորդ Բ. Նեթանյահուն, որը Կոնգրեսում վայելում էր մեծամասնություն կազմող հանրապետականների աջակցությունը:*

¹⁷ S. Mohsen Mirhosseini. *Global Advanced Research Journal of History. Political Science and International Relations ISSN: 2315-506X Vol. 2(3) P. 35-39. October. 2013. www.garj.org, Տարածաշրջանում Pax Americana-ի հաստատման մեխանիզմի համարվող Կրկնակի զսպման իրականացմանը նպաստող հիմնական գործոններն էին՝ Մառը պատերազմի ավարտը և ԽՍՀՄ-ի կազմալուծումը, Իրան-իրաքյան պատերազմից հետո թուլացած Իրանի և Իրաքի մեջ ուժային հավասարակշռության հաստատումը, որն ԱՄՆ-ին հնարավորություն տվեց միակողմանիորեն իրականացնելու զսպման քաղաքականությունը Օոցի տարածաշրջանում Իրաքի քուվեյթյան ագրեսիայից հետո Օոցի արաբական պետությունների առավել շահագրգռվածությունը ԱՄՆ-ի հետ անվտանգության պայմանագիր ձեռք բերելու ուղ-*

Իրանի նկատմամբ ենթադրում էր կանխել իսլամական հեղափոխության արտահանումը տարածաշրջանային երկրներ, ահաբեկչության հովանավորումը, զանգվածային ոչնչացման և հարձակողական զենքերի ձեռքբերումը և արաբա-իսրայելյան խաղաղության գործընթացի վերաբերյալ կոշտ դիրքորոշումը: Իրանի նկատմամբ տարվում էր պասիվ, ոչ ուղղակի օտարման, տնտեսական պատժամիջոցների կիրառման և միջազգային մեկուսացման քաղաքականություն¹⁸: Ինչ վերաբերում էր Իրաքին, ապա վերջինիս զսպումն ուղեկցվում էր առավել ակտիվ գործողություններով (ՄԱԿ-ի կողմից պատժամիջոցների սահմանում, Իրաքի հյուսիսում և հարավում ոչ թոփչային գոտիների ստեղծում, տարատեսակ առևտրատնտեսական էմբարգոների կիրառում, ոչ թոփչային գոտիների տարածքը խախտելու պարագայում ԱՄՆ-ի կողմից թիրախային հարվածներ հասցնելու իրավունք):

Չնայած Իրանի և Իրաքի նկատմամբ կար ձևավորված ընդհանուր մոտեցում, սույն ռազմավարությունն ուներ տարբեր վերջնանպատակներ: Իրանի պարագայում մասնավորապես կարևորվում էր նրա առկա դիրքորոշման փոփոխությունը ԱՄՆ-ի նկատմամբ, իսկ Իրաքի դեպքում՝ Սադդամի տապալումը և նրա փոխարինումը ԱՄՆ-ին ձեռնառու ժողովրդավար ռեժիմով, զանգվածային ոչնչացման զինատեսակների (այսուհետ՝ ՁՈԶ) տարածման կանխումը, քրդերի և շիաների իրավունքների ապահովումը և էներգակիրների ուղիների հասանելիության ու անվտանգության վերջնական ապահովումը:

Ըստ Բժեզինսկու՝ Կրկնակի զսպումն ավելի շատ նման էր կարգախոսի, քան թե ռազմավարության, և փորձելով մեկուսացնել Իրանին և Իրաքին՝ ԱՄՆ-ն առաջինն իրեն էր գրկում տարածաշրջանային քաղաքականության կենսունակությունից՝ գործադրելով ֆինանսական և դիվանագիտական մեծ ծախսեր ու ռեսուրսներ: Եթե ԱՄՆ-ը զսպումը փոխարիներ բաց և կառուցողական երկխոսությամբ, նամանավանդ Խաթամիի՝ իշխանության գալուց հետո, ապա կունենար Իրանի վրա ազդելու ավելի մեծ հնարավորություն: Վիճարկելի էր համարվում նաև Օոցի տարածաշրջանին ստրատեգիական առաջնահերթություն տալը էներգակիրների հասանելիության ապահովման, ՁՈԶ-ի դեմ պայքարի և տարածաշրջանային կայունության հաստատման քաղաքականության տեսանկյունից: Սա ցույց էր տալիս, որ ծայրամասային շահերին առաջնայնություն տալը և ներքաշվելը տարածաշրջանային ևս մեկ ճգնաժամի մեջ չէին բխում ԱՄՆ-ի շահերից¹⁹: Այնուամենայնիվ, Քլինթոնը չհասավ Օոցում ամերիկյան դիրքերի լիակատար ամրապնդմանը, չկարողացավ հեռացնել Սադդամին իշխանությունից, Իրանում կարողացավ միայն խորաց-

դությամբ, տարածաշրջանում իրադրության կայունացման դրական միտումները և ԱՄՆ-ի մասնակցությամբ արաբա-իսրայելյան հակամարտության կարգավորման հեռանկարը:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 36, 37

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 37-39: Այնուամենայնիվ դեպքերի հետագա զարգացումը ցույց տվեց, որ Իրանից և Իրաքից եկող սպառնալիքները չափազանցված էին, քանի որ, օրինակ, կոշտ քաղաքական գծի հետևորդ Ահմադինեջադի՝ իշխանության գալուց հետո որևէ բախում տեղի չունեցավ հարևանների կամ Արևմուտքի ու վերջինիս դաշնակիցների հետ, իսկ Իրաքի դեպքում, չնայած ԱՄՆ-ը տարեկան ծախսում էր 20 մլն դոլլար, չկարողացավ հասնել Սադդամի տապալմանը և արդյունավետ քաղաքականության իրականացմանը:

նել արդեն իսկ առկա տնտեսական ճգնաժամը, իսկ պաղեստինա-իսրայելյան հակամարտության կարգավորման հարցում երկրորդ ինթիֆադայից հետո ցույց տվեց ԱՄՆ-ի անկարողությունը տարածաշրջանում խաղաղության հասնելու հարցում:

21-րդ դարասկզբին բազմակողմ և միակողմ գերակայության միջև մրցակցությունն ավարտվեց միակողմանի կերպով Pax Americana-ի հաստատման ջատագովների հաղթանակով՝ ի դեմս Ջ. Բուշ Կրտսերի վարչակազմի: Ամերիկյան արտաքին քաղաքականության մեջ տեղի ունեցավ եթե ոչ նպատակների, ապա դրանց կյանքի կոչման մեթոդների հեղափոխություն, որպես հետևանք՝ լիբերալ ինտերնացիոնալիզմն իր տեղը զիջեց միակողմանիորեն վարվող և իմպերիալիստական շեշտադրումներ կրող ինտերվենցիոնիզմին: Մեպտեմբերի 11-ի դեպքերից հետո հոդըս ցնդեցին ԱՄՆ-ի անխոցելիության պատկերացումները: Ազգային անվտանգությանը սպառնալիքների կանխման, ահաբեկչության դեմ պայքարի և իր խաթարված հեղինակությունը վերականգնելու նպատակով ԱՄՆ-ը փորձեց ընդլայնել միջազգային իրավունքով սահմանված կաղապարները և օրինականացնել կանխարգելիչ հարված հասցնելու իրավունքը՝ հղում կատարելով ՄԱԿ-ի կանոնադրության 51-րդ հոդվածին²⁰:

Մերձավորարևելյան տարածաշրջանում Pax Americana-ի կայացման ռազմավարությունը պետք է դիտարկել սեպտեմբերի 11-ից հետո ԱՄՆ-ՄԱԿ-ի ԱԽ /Անվտանգության խորհուրդ/ նորմատիվ-իրավական հարթությունում ընթացող լարված հարաբերությունների համատեքստում: Տարածաշրջանային քաղաքականության տեսանկյունից ԱՄՆ-ը նահանջ կատարեց Ջ. Բուշ Կրտսերի նախընտրական քարոզարշավում արած հայտարարությունից, թե ԱՄՆ-ը չի զբաղվելու այլ վայրերում պետականաշինությամբ: Դրա արդյունքում շարունակվեց «ընդգրկման» քաղաքականությունը՝ որպես պատճառ նշելով “failed and rogue state”-ից (բոց. Ձախողված և խռովարար պետություններ) եկող սպառնալիքը ԱՄՆ-ի և վերջինիս՝ տարածաշրջանում ունեցած շահերի նկատմամբ: Փոփոխություն կրեց տարածաշրջանում ԱՄՆ-ի նախաձեռնությամբ խաղաղության հաստատման մոտիվացիան. եթե 1990-ականներին դա դեֆակտո ստատուս քվոյի պահպանումն էր, ապա այժմ առաջին պլան էր բերվում ամերիկամետ «ժողովրդավար» ռեժիմների հաստատումը Իրաքում (ինչպես նաև Աֆղանստանում), կոշտ և փափուկ ուժերի կիրառմամբ այդ երկրներում կայուն և վստահելի պետական կառույցների ստեղծումը:

Օոցի տարածաշրջանում Pax Americana հաստատելու համար Բուշը, հիմնվելով Աֆղանստանի վերաբերյալ ԱԽ-ի ընդունած 1373 և 1441 բանաձևերի և ՄԱԿ-ի Կանոնադրության 51-րդ հոդվածի վրա, առաջ քաշեց 2 փաստարկ՝ ինքնապաշտպանություն ընդդեմ ահաբեկչության և Իրաքում ՋՈՋ-ի վերացումը: Չնայած ԱՄՆ-ի կողմից 2002թ. սեպտեմբերից մինչև 2003թ. մարտ գործադրված բոլոր ջանքերին՝ թե՛ ԱԽ-ում և թե՛ վերջինիս շրջանակներից դուրս ընթացող քննարկումներին ու բանա-

²⁰ *Jonhstone I. US-UN Relations after Iraq: The End of the World (order) as We Know It ?*. P.828, Կանոնադրությունը ոչնչով չի խաթարում անհատական կամ կոլեկտիվ ինքնապաշտպանության անկասկածելի իրավունքը Միավորված ազգերի կազմակերպության որևէ անդամի հարձակման ենթարկվելու դեպքում, քանի դեռ Անվտանգության խորհուրդը չի ձեռնարկի միջազգային խաղաղության ու անվտանգության պահպանման միջոցառումներ:

վեճերին՝ ԱՄՆ-ն անհաջողության մատնվեց բազմակողմ դիվանագիտության հարթակի հանդիսացող ՄԱԿ-ի ԱԽ-ում²¹, սակայն շարունակեց միջազգային հանրությանը ներկայացնել հարցի վերաբերյալ իր տեսակետը: Մրա լավագույն ապացույցը ԱՄՆ-ի ներկայացուցչի նամակն էր՝ ուղղված ԱԽ-ի նախագահին (2003թ. մարտի 20) որտեղ խոսք անգամ չկար անհաջողության կամ ինքնապաշտպանության մասին: Իրաքի առնչությամբ այստեղ հղում էր կատարվում ԱԽ-ի ընդունած բանաձևերին՝ նշելով, որ Իրաքը «եականորեն շեղվել է» իր պարտավորությունների իրականացումից: Իրաքի պարագայում թեև ԱՄՆ-ը չստացավ ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի թույլտվությունը այդ երկիր ներխուժելու համար, միննույն է, գործեց Կանոնադրության 51-րդ հոդվածի շրջանակներում՝ դրսևորելով, Պետդեպարտամենտի Քաղաքական պլանավորման բաժնի տնօրեն Ռ. Հասսի բնորոշմամբ, «ընտրողական բազմակողմանիություն» (a la carte)²²:

Ներխուժումը Իրաք և պատերազմը փորձաքար դարձան տարածաշրջանում Pax Americana-ի ներդրման համար, քանի որ այն միտված էր Սադդամի ռեժիմը փոխարինելու ամերիկամետ ռեժիմով, փոխելու տարածաշրջանի քաղաքական միջավայրը և մշակույթը ու կոնսոլիդացնելու ԱՄՆ-ի ազդեցությունը Մերձավոր Արևելքում:

Այսպիսով, հետաառապատերազմյան շրջանում ձևավորվեց «միաբնեռայնության պահ»՝ ռազմաքաղաքական և տնտեսական հարթություններում ԱՄՆ-ի համաշխարհային գերակայությամբ, որն էլ իր հերթին ներկայիս միջազգային հարաբերությունների կոնֆլիկտային և անարխիկ բնույթի, ինչպես նաև դրանց ոչ ավանդական սուբյեկտների ի հայտ գալու արդյունքում անցում է կատարելու ոչ թե բազմաբնեռայնությանը, այլ «ոչ բնեռայնությանը»: ԱՄՆ-ը Մերձավոր Արևելքում իր անվերապահ և անվիճարկելի գերակայությունը հաստատելու համար փորձեց այնտեղ սահմանել Pax Americana-ի խաղի կանոնները, և աշխարհն ակնատես եղավ, թե ինչպես մեկ տասնամյակում այն կյանքի կոչելու համար ԱՄՆ-ի երեք նախագահներ կիրառեցին տարբեր մոտեցումներ և գործիքակազմեր՝ սկսած տարածաշրջանում ստատուս քվոյի պահպանումից և ԱՄՆ-ի անպարտելիության ցուցադրման ռեալիզմի քաղաքականությունից, տարածաշրջանային կնճռոտ հակամարտության կարգավորումից, խնդրահարույց երկրներին զսպելու լիբերալ-դեմոկրատների քաղաքականությունից և վերջացրած միջազգային հարաբերություններում «ընտրողական բազմակողմանիության» դրսևորումով ու տարածաշրջանում ռազմական գոր-

²¹ Ferry T. *Pax Americana and Middle East Regional Order. apr.13, 2013, E-International Relations. www.e-ir.info. ԱՄՆ-ի Նախագահի շեշտադրումները ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայում 2002թ. սեպտեմբերին հնչում էին այնպես, կարծես ոչ թե ՄԱԿ-ն էր պետք ԱՄՆ-ին՝ գործելու տարածաշրջանում, այլ ՄԱԿ-ին տրվում էր վերջին հնարավորությունը ապացուցելու իր օգտակարությունը ԱՄՆ-ին:*

²² *Jonhstone I., նշվ. աշխ., էջ 834; ԱՄՆ-ն այնուամենայնիվ ստիպված էր հաշվի առնել ԱԽ-ի լեգիտիմացնող ուժը և Իրաք ներխուժումից հետո հանդես եկավ ԱԽ-ում բանաձևերի ընդունման նախաձեռնությամբ՝ կիրառել կոալիցիոն ուժեր Իրաքում, տնտեսության վերակառուցման համար ներգրավել միջազգային կազմակերպություններ, ապահովել կառույցի անկայությունը տարածաշրջանում ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարի ներկայացուցչի միջոցով:*

ծողությունների միջոցով ԱՄՆ-ին ձեռնառու ժողովրդավար ռեժիմ հաստատելու փորձով: Չնայած ձեռնարկված ջանքերին՝ այնուամենայնիվ հնարավոր չեղավ տարածաշրջանում հաստատել ամերիկյան լիակատար գերակայությունը «խաղաղության և համագործակցության» սկզբունքների հիման վրա: Մա թերևս պատմական օրինաչափություն կարելի է համարել, որովհետև տասնամյակների ընթացքում տարածաշրջանում երբեք չի եղել մեկ ընդհանուր գերիշխող դրսից, այլ ընդհակառակը՝ ներտարածաշրջանային գործընթացներն են միշտ պայմանավորել արտաքին ուժերի դասավորությունն այնտեղ: Չնայած ԱՄՆ-ին հաջողվեց չափավոր ազդեցություն ունենալ տարածաշրջանային կարգի վրա, հատկապես Ջ.Բուշ Կրտսերի՝ Իրաք ներխուժումից հետո, այնուամենայնիվ ասել, թե այնտեղ հաստատվեց ԱՄՆ-ի գերակայությունը, սխալ կլինի: Ընդհակառակը՝ ներխուժումն Իրաք չարդարացրեց նեոկոնսերվատորներից բաղկացած վարչակազմի սպասելիքները՝ հանգեցնելով տարածաշրջանի մանրակերտ համարվող Իրաքի բալկանացմանը, գրոբալ և լոկալ մակարդակներում հակաամերիկականության և ահաբեկչության աննախադեպ աճին՝ սկզբնավորելով միաբնեռայնության ճգնաժամը հենց Pax Americana-ի վերելքի գագաթնակետին:

ФОРМИРОВАНИЕ ОДНОПОЛЯРНОГО МИРА ПО ОБРАЗЦУ PAX AMERICANA (НА ПРИМЕРЕ БЛИЖНЕВОСТОЧНОЙ ПОЛИТИКИ)

___ Резюме ___

___ А. Айрапетян ___

В статье рассматривается формирование однополярного мира параллельно подъему концепции Pax Americana и предпринятые шаги к трансформации региональной политики на Ближнем Востоке. В статье представлены политика и механизмы, предпринятые президентами США в первое десятилетие после окончания "холодной войны", для введения в регионе правил Pax Americana, а также их результаты и последствия. Хотя США удалось умеренным образом повлиять на региональный порядок, было бы неправильно говорить о том, что там было подтверждено безусловное господство США. Напротив, вторжение в Ирак не только не оправдало ожидание неоконсервативной администрации Буша младшего, но и привело к балканизации миниатюры региона Ирака, беспрецедентному росту антиамериканизма и терроризма на глобальном и региональном уровнях, инициируя однополярный кризис на пике подъема концепции Pax Americana.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Հայրասպետյան Աստղիկ Մերգուի - ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտ, E-mail: astghayrapetyan@gmail.com